

UDK: 949.75 Split "1941"(093)
 Stručni članak
 Primljeno: 14. 2. 2001

Jedno izvješće o prilikama u Splitu i Dalmaciji, u prvim mjesecima nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske

TOMISLAV JONJIĆ
 Zagreb, Republika Hrvatska

Nesumnjivo najteže otvoreno pitanje koje se postavilo pred vlasti Nezavisne Države Hrvatske odmah nakon njezina proglašenja, bilo je pitanje utvrđivanja granica, s obzirom na to da je država nastajala u općenito teškim prilikama u kojima su njezini jedini mogući saveznici zapravo imali aspiracija na teritorij koji je i povijesno i narodnosno pripadao Hrvatskoj. Odmah nakon dolaska u Zagreb i ustrojavanja prve državne vlade, Poglavnik NDH dr. A. Pavelić pokušao je utvrditi ostale granice, dok u pitanju granice prema Italiji nije pokazivao hitnju. Međutim, njegovi su pokušaji pronalaženja pomoći u Berlinu ostali bez uspjeha. Iz obzira prema Italiji, Hitler ga nije htio primiti dok se ne definira hrvatsko-talijanska granica.

Dok na hrvatskoj strani nije bilo žurbe, Rim je to pitanje htio riješiti, računajući da se nalazi u povoljnom položaju koji mu napokon pruža prigodu da nakon duljeg vremena osjeti slast pobjede. Stoga je Mussolini inzistirao da se bez otežanja zametnu pregovori. Niz je važnih čimbenika u tim pregovorima otežavao hrvatski položaj. Ti se čimbenici mogu uvjetno podijeliti na one vanjskopolitičkog značaja i one koji su na prvi pogled predstavljali unutarnjopolitička pitanja hrvatske države, ali su se zbog svoje ozbiljnosti i nezaobilaznosti nužno odražavali i na njezin vanjskopolitički položaj.¹

Prvi vanjskopolitički element je jasna opredijeljenost protuosovinske strane za obnovu jugoslavenske države. Unatoč svim potresima, koji su ukazivali na slabost Jugoslavije i na razroznosti među njezinim narodima, zapadni su političari vjerovali ili, točnije, htjeli vjerovati kako je riječ o uzgrednim i nebitnim pojavama. Stoga je njihova općepoznata težnja za obnovom Jugoslavije bila konstanta. Drugi se vanjskopolitički element svodi na strogo razlikovanje priznanja države od priznanja njezinih

¹ Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 343.-389.

granica, te na Hitlerovu odluku da se ne pača u talijansko-hrvatske pregovore. Time je Treći Reich ujedno htio u budućnosti osigurati svoj utjecaj u Hrvatskoj, znajući da će se danomice nalaziti u ulozi arbitra.

Treći je element tradicionalni talijanski imperijalizam koji je u doba fašizma dobio novu dimenziju. Kako su prvaci talijanskog fašizma za svoj cilj postavili stvaranje novoga Rimskog carstva, teritorijalna je ekspanzija bila jedan od stupova fašizma, ili, kako je u članku "Fašizam", u Talijanskoj enciklopediji, napisao sâm Mussolini: "Širenje Imperija, odnosno ekspanzivnost talijanske nacije, predstavlja za fašizam temeljnu manifestaciju njegove vitalnosti."² Stvoriti novo Rimsko carstvo nije bilo moguće bez vladanja Sredozemljem. Stoga je Mussolini u znamenitom govoru na rimskome Olimpijskom stadionu 26. ožujka 1939. izjavio kako Italija ne moli svijet za pravdu, nego objavljuje svoje zahtjeve. Talijanske političare, koji su na Mirovnoj konferenciji dijelom odstupili od Londonskog ugovora, Mussolini je prijekorno i podrugljivo nazivao "odricateljima".

Četvrti vanjskopolitički čimbenik talijanske pregovaračke nadmoći predstavljala je njemačko-talijanska podjela interesnih sfera. Osim što je trajno zadržao osjećaj divljenja i lojalnosti prema Mussoliniju osobno, Hitler je doista kanio poštivati raniju odluku da se Sredozemlje i Jadran prepuste Italiji. Nacistička je Njemačka više puta izrijekom zajamčila Italiji kako Sredozemlje, pa tako i političko uređenje Balkana odnosno Hrvatske, pripada Rimu.³ Njemački je "životni prostor" ležao na Istoku.

Peti je element imao i psihološku dimenziju. Važan čimbenik, koji je određivao Mussolinijevu politiku, bila je njegova taština i zavist zbog njemačkih vojničkih uspjeha. Suočen sa slabostima talijanske vojske, ratoborni je Duce, kako Ciano bilježi u svom Dnevniku, svoj narod znao nazvati "*narodom ovaca*", svjestan da talijanska vojnička inferiornost ruši njegov ugled i smanjuje talijanski utjecaj odnosno udio u diobi plijena.

² Predrag MILOJEVIĆ, *Iz prošlih dana. Zemlje, ljudi, događaji*, Subotica 1955., 204.

³ Spomenimo kronološkim redom (prije Rimskih ugovora!) neke od prigoda odnosno susreta njemačkih i talijanskih visokih dužnosnika u kojima je to obećanje izraženo: razgovor Mussolinija i ministra H. Franka (Rim, 23. IX. 1936.), razgovor Ciano - von Neurath (Berlin, 21. X. 1936.), razgovor Hitler - Ciano (Berchtesgaden, 24. X. 1936.), Mussolini - Ribbentrop (Rim, 6. XI. 1937.), Mussolini - Ribbentrop (Rim, 28. X. 1938.), Ciano - von Mackensen (Rim, 17. III. i 20. III. 1939.), Ribbentropovo pismo Cianu (Berlin, 20. III. 1939.), razgovor Ciano - Ribbentrop (Milano, 6. i 7. V. 1939.), razgovor Ribbentrop - Ciano i Hitler - Ciano (Berchtesgaden, 11. odnosno 12. i 13. VIII. 1939.), Hitler - Ciano (Berlin, 1. X. 1939.), Mussolini - Ribbentrop (Rim, 11. III. 1940.), Hitler - Mussolini (Brenner, 18. III. 1940.), Ribbentrop - Ciano (München, 19. VI. 1940.), Hitler - Ciano (Berlin, 7. VII. 1940.), Mussolini - Ribbentrop (Rim, 19. IX. 1940.), Hitler - Mussolini (Brenner, 4. X. 1940.), Mussolini - Hitler (Firenca, 28. X. 1940.), Ribbentrop - Ciano (Schönhoff, 4. XI. 1940.), Hitler - Ciano (Salzburg, 18. XI. 1940.), Hitler - Ciano (Beč, 25. III. 1941.), Ribbentrop - Ciano (Beč, 21. IV. 1941.), Ribbentrop - Ciano (Beč, 22. IV. 1941.) itd. Sličnu je ulogu imalo i Hitlerovo odbijanje talijanske ponude iz srpnja 1940. o sudjelovanju talijanskog zrakoplovstva u napadu na Britaniju.

Hitler je bio svjestan Mussolinijeva položaja, pa je u "Smjernici 26" od 3. travnja 1941. naložio da se Duceu dade prigoda pokazati se pred svojim narodom kao veliki vojskovođa. Dok su se njemački uspjesi nizali od početka rata, Talijani su se vojnički osramotili već u Etiopiji, a pravu su katastrofu doživjeli 1940./41. u borbi s britanskim postrojbama u Sjevernoj Africi. Slabost njihove vojske došla je do izražaja i u pohodu na Francusku, a navlastice u grčkoj pustolovini.⁴

Šesti je element bio silan nesrazmjer snaga. U pripremama za operacije protiv Jugoslavije, Talijani su angažirali krupne dijelove ratne mornarice, oko 670 zrakoplova, te ukupno 23 divizije (15 u sastavu Druge, te 8 u sastavu Devete armije), dok su na stabiliziranoj grčko-albanskoj fronti imali još 22 divizije iz Devete i Jedanaeste armije.⁵ Sve skupa, na istočnoj su obali Jadrana Talijani u travnju 1941. imali oko pola milijuna vojnika. Hrvatska, pak, nije raspolagala organiziranom vojskom. Osim nešto nenaoružanih ili slabo naoružanih pripadnika Ustaškog pokreta, eventualno se moglo računati na "Zaštitu". Različite su procjene o njezinoj snazi, od 50.000 do 120.000 ljudi. Nu, tek je manji dio njih raspola-gao nečim ubojitijim od štapova. Na hrvatskome teritoriju, povrh toga, praktično nije bilo tvornice oružja i ratnog tvoriva, pa je ustrojavanje vojske, prema pozivu Slavka Kvaternika od 10. travnja, išlo vrlo sporo.⁶

Sedmi, pak, ali po važnosti ne i posljednji čimbenik, predstavljala je činjenica da su Talijani u travanjskome ratu zauzeli područja na koja su aspirirali, stvorivši tako situaciju, koja je u velikoj mjeri bila nalik onoj na svršetku Prvoga svjetskog rata. Bitnu je razliku, ipak, predstavljala činjenica da su na tadašnjoj Mirovnoj konferenciji morali braniti tajni i nemoralni ugovor te se sukobljavati s drugim velesilama (ponajprije Wilsonovim Sjedinjenim Državama), dok su sada na svojoj strani imali Njemačku i morali su voditi računa samo o Hrvatima, a jedva o Mađžarima.

Prvi od čimbenika, koji se uvjetno mogu nazvati unutarnjopolitičkim, jest pasivnost vodstva Hrvatske seljačke stranke koja je u mnogih izazivala zabunu i nesnalaženje. Dok je pripadnicima nacionalističkih krugova Mačekovo držanje bilo irelevantno, jer su bili svjesni kako je vođa HSS-a imao povijesnu prigodu koju je propustio, u tvrdokornijih je Ma-

⁴ Možda ništa bolje ne oslikava tu talijansku glad za pobjedom od karikaturnog ulaska talijanskih snaga u Atenu, uz bok s njemačkima ili pak "filmska okupacija" Ljubljane, Sušaka, Dubrovnika itd.

⁵ Nijemci su za operacije na Balkanu predvidjeli 1500 zrakoplova i 34,5 divizije, od kojih su 24,5 trebale djelovati prema Jugoslaviji, a Mađžarska je provela opću mobilizaciju i odlučila poslati pet divizija na Jugoslaviju. Nasuprot njima, ukupna snaga jugoslavenske vojske dosegala je 31 diviziju. Velimir TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, sv. II, Ljubljana, Beograd, Titograd 1980., 247.-250.

⁶ U srpnju 1941., dva mjeseca nakon potpisa Rimskih ugovora, oružane su hrvatske snage dozele negdje oko 40.000 momaka. U to je vrijeme na hrvatskom teritoriju bilo stacionirano oko 12.000 njemačkih i 78.300 talijanskih vojnika. V. TERZIĆ, nav. dj., II, 572.-576.

čekovih sljedbenika njegova pasivizacija nužno izazvala rezerviran odnos prema novoj državi odnosno novim vlastima. To je bilo pogoršano činjenicom da su neki istaknuti članovi i pripadnici najužeg vodstva HSS-a ostali u jugoslavenskoj vladi i nakon proglašenja NDH. Štoviše, oni su već od prvoga dana na sva usta proglašenje neovisne Hrvatske nazivali izdajom. Hrvatski su ministri u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi i nakon 10. travnja 1941. služili kao dokaz, da jugoslavenska država i dalje legitimno postoji, da Jugoslavija i dalje predstavlja poželjni okvir za rješavanje hrvatskog pitanja. Samim time je sužena politička baza ne samo novoga režima, nego i države.

Drugi unutarnjopolitički element, koji je bitno slabio položaj hrvatske vlade u predstojećim pregovorima o razgraničenju jest sustavno petokolonaško, podrivačko djelovanje srpske manjine u Hrvatskoj, koje se iz akcije "Srbi na okup!", potaknute odmah nakon stvaranja Banovine Hrvatske, nastavilo u obliku otpora (pa i prvih sustavnih pokolja Hrvata!) u travanjskome ratu, a kulminiralo je u srpskim predstavkama u kojima se Italija poziva na aneksiju čitave Dalmacije (kasnije i Hercegovine), te u skoroj otvorenoj oružanoj pobuni protiv hrvatske države.

Treći unutarnjopolitički čimbenik predstavljala je okolnost da je Talijanima na političko oblikovanje ostavljena i Bosna i Hercegovina. Kad se suočio s tom spoznajom, Pavelić je, prema tvrdnji jednoga njegova bliskoga suradnika,⁷ ocjenjivao kako je bolje privremeno (jer se žrtva, i zbog političkih prilika, i zbog talijanske vojničke slabosti, držala privremenom) žrtvovati dio Dalmacije, nastanjen nacionalno svjesnim i tradicionalno prototalijanski nastrojenim življem, negoli ostaviti Talijanima slobodne ruke u pogledu Bosne i Hercegovine koja bi zbog nacionalno mješovita pučanstva i nedostatne hrvatske nacionalne svijesti u muslimana, u tom slučaju mogla biti trajno izgubljena za Hrvatsku, budući da ni granica sa Srbijom nije bila utvrđena. Njemačko-talijanski planovi sa Srbijom nisu bili poznati, ali je imenovanje Aćimovićeva komesarijata (1. svibnja 1941.), te pripreme za stvaranje kvislinške vlade, moralo zabrinjavati Zagreb. Nije bez značenja bilo ni nepouzdanu držanje komunisti, bez obzira na to što su oni u to vrijeme predstavljali čimbenik bez velike važnosti,⁸ a i dio se sâmoga vrha državne vlasti, makar dobrim dijelom pod utjecajem više sile, već u prvim tjednima pokazao nedoraslim situaciji. Jedini pravi argument u hrvatskim rukama bila je činjenica da je hrvatski narod općenito bio zadovoljan zbog uspostave države.

⁷ Objavljivanje njegova imena vezano je uz dulji rok. Prijepis svjedočanstva kod autora.

⁸ U posljednje se vrijeme upozorava na to da su hrvatske vlasti nudile legalizaciju KPH, koja bi se odcijepila od KPJ, te tako pridonijela sovjetskome priznanju NDH. Ta, još uvijek nedovoljno dokumentirana, i zasad svakako neuvjerljiva postavka, zahtijevala bi potanju obradu.

U svjetlu tih okolnosti započeli su hrvatsko-talijanski pregovori. Nakon susreta Pavelić "Ciano u Ljubljani (25. travnja 1941.) i Pavelić - Mussolini u Tržiču (7. svibnja 1941.), te različitih diplomatskih kontakata u međuvremenu, postignut je sporazum o pitanjima koja će 18. svibnja 1941. u Rimu biti perfektuirana u obliku poznatih Rimskih ugovora. Dogovoreno je i to da će Zagreb ponuditi hrvatsku krunu jednomu talijanskom princu,⁹ pa će Hrvatska postati kraljevinom. Postoji i tvrdnja koju je teško provjeriti da Pavelić, prihvaćajući talijanskog princa, nije samo želio donekle ublažiti talijanske apetite, nego je, radi održavanja države i u slučaju ratnog poraza Osovine računao na veze talijanske kraljevske loze s Velikom Britanijom.¹⁰

Rimski su ugovori teško odjeknuli Hrvatskom te su nesumnjivo predstavljali jedan od ključnih razloga slabljenja Pavelićeva ugleda i snage režima, tim prije što se talijanska presizanja nisu zaustavila na onome što je Italija njima dobila, nego je uskoro došlo do tijesne talijansko-četničke suradnje protiv Hrvatske.¹¹

O političkom raspoloženju Hrvata u primorskim dijelovima Hrvatske, zorno govori dosad neobjavljeno izvješće Frane Sulića, upućeno iz Splita 19. lipnja 1941. doglavniku i ministru bogoštovlja i nastave, dr. Mili Budaku.¹² Split je, naime, jednako kao i Korčula, u skladu s Rimskim ugovorima odnosno razmjeni pisama između Mussolinija i Pavelića, trebao ostati pod hrvatskom građanskom vlašću, ali su Talijani krajem lipnja 1941., unatoč prosvjedovanju hrvatskih državnih vlasti, uspjeli nametnuti svoju građansku upravu u Splitu, a zatim i u Korčuli.¹³

Autor izvješća, dr. Frane Sulić, rođen je u Zagvozdu kod Imotskoga, 5. svibnja 1918., kao sin Marijana i Ane rođ. Šuvar. Osnovnu je školu završio u Zagvozdu, a klasičnu gimnaziju u Splitu, 1937. godine. Pravo je studirao u Zagrebu. Bio je vatreni starčevićanac i vrstan govornik, poznat po govoru na Starčevićevu grobu pred 3.000 sveučilištaraca, kao i po sudjelovanju u prototalijanskim demonstracijama u Zagrebu, kad je

⁹ Ideja o personalnoj uniji s Italijom ili o talijanskim prinčevima na tuđim prijestoljima, vrlo se često provlačila u talijanskoj diplomaciji, ne samo u pogledu Hrvatske (o tome je svojedobno razgovarao i Maček), nego i u pogledu Mađarske, Albanije pa čak i Španjolske.

¹⁰ Usp. bilj. 7. Valja dometnuti kako tu tvrdnju potkrjepljuju i neka objavljena svjedočanstva, pa i ona koja potječu od Paveliću izrazito nesklonih pojedinaca, poput Eugena Dide Kvaternika.

¹¹ Usp. npr. Vjekoslav VRANČIĆ, *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb 1944.

¹² Izvornik izvješća u autorovu posjedu.

¹³ Zanimljivo je upozoriti na redovito previđanu činjenicu, da je Pavelić u pregovorima s Talijanima izgubio Split skoro na istovjetan način na koji se to dvadesetak godina prije dogodilo dr. Anti Trumbiću u pogledu Zadra. I u jednome i u drugom su slučaju Talijani, naime, bili spremni popustiti. Trumbić, odnosno kasnije Pavelić, to nisu znali te su iz bojazni da bi prekid pregovora mogao imati težih posljedica pristali na žrtvu.

spaljena talijanska zastava.¹⁴ Suradivao je u ondašnjoj *Hrvatskoj reviji*¹⁵ i u nekim drugim časopisima koji su izlazili pod okriljem Matice hrvatske, ponajviše u *Omladini*, koju je uz Matičinu potporu izdavala Pramacica.¹⁶ Predsjedavao je splitskim *Hrvatskim akademskim društvom Ante Trumbić*, u kojem su se okupljali mladi hrvatski nacionalisti, a u kojem je najtješnje suradivao s Vladom Jonićem. Godine 1941. Sulić je pozvan u Zagreb, gdje se zaposlio u Ministarstvu unutarnjih poslova.¹⁷ Doktorirao je pravo na zagrebačkom sveučilištu, 15. srpnja 1944. Zbog jednoga vatre-nog proturskoga govora na sofijskom radiju odličje mu je dodijelio bugarski car Boris.¹⁸

Nakon sloma NDH, stoji u njegovu redarstvenom dossieru, "bio je hapšen i doveden u Makarsku. Prilikom suđenja bio je oslobođen krivične odgovornosti, jer nije bilo dokazano da je pravio kakova zlodjela za vrijeme rata. Tada je došao u svoje rodno mjesto, gdje je ostao oko dva mjeseca, a nakon toga je otišao u Varaždin. Od tada, o njemu se nije ništa saznalo. Po selu su kružile razne glasine; jedni su govorili da ga je ubila OZN-a, drugi da ga je ubio neki oficir, a treći da ga je ubila njegova cura. Ni jedno, ni drugo, a ni treće nije provjereno. Jedno vrijeme nakon toga tragali su za njim i naši organi, ali bez uspjeha. Predpostavlja se da je pokušao ilegalni bijeg i da je ubijen na granici, ili da se nalazi negdje u Zap.[adnim] zemljama. U Argentini vjerujemo da se ne nalazi, jer mu je tamo brat i on bi se vjerovatno (!) odatle javio. Smatramo da nije naročito opasan i ako tu mogućnost ne treba apsolutno isključiti.

Po prirodi je miran i povučen. Nije sklon nekim manama. Prirodno je inteligentan."

¹⁴ Te su demonstracije, koje Ciano datira 9. siječnja 1942., prema Sinovčiću zapravo održane na Božić 1941.. U njima je, osim većeg broja građana, sudjelovao i znatan broj vojnika, časnika i državnih službenika. Prosvjedna kolona je Zvonimirovom, Račkoga i Jurišićevom ulicom došla na Jelačićev trg, te se Radićevom ulicom kanila popeti na Markov trg. Na početku Radićeve zaustavio ju je policijski kordon, a Glavni ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, E. Kvaternik, izdao je nalog da se prosvjednici razidu. Na to je Frane Sulić održao kratak govor, otpjevana je hrvatska himna, te se skup razišao. Uvečer 27. prosinca 1941. uhićeno je šesnaest sveučilištaraca, koji su pušteni nakon 36 dana. Dodatnih 19 dana u pritvoru su zadržani Sulić, M. Sinovčić i Mate Antunica. U lipnju je protiv njih na zagrebačkome Kotarskom sudu I održana rasprava, ali ih je sud oslobodio odgovornosti, a trošak postupka pao je na teret državne riznice. Usp. Marko SINOVIĆ, *N. D. H. u svjetlu dokumenata*, Zagreb 1998., 188.-189.

¹⁵ *Zagvozd. List Župe Gospe od Karmela*, br. 2/II, Zagvozd 1996., 144.

¹⁶ Članci Franje (sic!) Sulića u *Omladini*, npr. "O ratu i miru" (*Omladina*, god. XXI/1937-38., br. 5.-6., siječanj-veljača, 161.-170.) ili "Prve dužnosti" (*Omladina*, god. XXII/1938-39., br. 9, svibanj, 305.-310.) odaju ideološki izgrađenoga, demokratski orijentiranog hrvatskog nacionalista.

¹⁷ "Popis 'aktivnih dosieja' dobivenih od UDB-e Split". Nedatiran, vjerojatno potječe iz 1947. U autorovu posjedu.

¹⁸ *Zagvozd*, nav. dj., 145.

U trenutku kad je ovo izvješće jugoslavenskih vlasti pisano dr. Frane Sulić je vjerojatno već bio mrtav. Na već spomenutom mjestu u župnom listu "Zagvozd", stoji kako je "uhićen u Đakovu, 07. rujna 1946. godine. (Tome su kumovale i 'karakteristike' koje je dobio iz Zagvozda.) Nakon što je mučen cijelu noć, predao je ispaćenu dušu Gospodinu, ujutro 08. rujna - na Malu Gospu - 1946. godine".¹⁹

Sulićevo izvješće dr. Budaku, iz lipnja 1941., zanimljiv je prilog povijesti prvih tjedana Nezavisne Države Hrvatske. Ono osvjetljava prilike u Splitu i okolici, koji su bili posebno pogođeni talijanskom okupacijom i kasnijom aneksijom dijela Dalmacije te pridonosi ocjeni odnosa hrvatskih nacionalista prema Italiji, pa ga stoga u cijelosti - bez jezičnih, pravopisnih i kakvih drugih prepravaka, osim ispravljanja očitih pisarskih pogrešaka, što je posebno naznačeno uglatim zagradama ili u podrubnim bilješkama - predajemo javnosti:

*Izvješće Frane Sulića dr. Mili Budaku,
Doglavniku i ministru nastave,
Zagreb*

Došao sam u Split iz Zagreba 18. IV. t. g.[,] tj. osam dana poslije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Dok smo imali civilnu vlast u Splitu, bio sam na dužnosti šefa propagande pri Poglavniku Povjereniku za Dalmaciju, gosp. Dr. Edi Bulatu. Kad su Talijani preuzeli civilnu vlast, ostao sam i dalje u Splitu. Budući da dobro poznam prilike i probleme Splita, Korčule, Kaštela i srednje Dalmacije uopće, a ima vrlo važnih pojava, problema, potreba itd., osjećam za svoju ustašku dužnost da na gornji naslov pošaljem ovaj pismeni izvještaj.

I. Političko raspoloženje pučanstva

1) Uskrnuće Nezavisne Države Hrvatske

proizvelo je oduševljenje cijeloga hrvatskoga, hrvatski or[i]jentiranoga življa u Splitu i srednjoj Dalmaciji.²⁰ To se raspoloženje najbolje pokazalo u seljaka Imotske krajine, u ustaško-starčevićanskoj mladosti u Splitu, u seljaka, svećenika, redovnika i sl. u Sinjskoj krajini, te po nekim mjestima po primorju i otocima. Jugoslaveni su se zaprepastili bojeći se za svoju glavu. Komunisti su se većinom povukli i čekali što će se dogoditi. Članovi H.S.S. su se također po selima, a i mnogi po gradovima, obradovali uspostavi Nezavisne Države Hrvatske. Međutim mnogi su od njih promijenili to raspoloženje kad su čuli da će N.D.H. biti ustaška, da su članovi vlade Ustaše, a da tamo više nema Mačeka, Krnjevića i ostalih preko kojih bi ti seljačko-demagoški laktaši mogli doći do položaja.

¹⁹ *Zagvozd*, nav. dj., 145. Nisam, inače, uspio dokučiti zbog čega se i 1947. ime dr. Frane Sulića nalazi na "Popisu 'aktivnih' dosica..."

²⁰ U izvorniku očita pogreška "u Splitu i srednje Dalmacije".

2) Dolazak talijanske vojske.

Čim je došla talijanska vojska, odmah se promijenilo političko raspoloženje. U Dalmatinskoj Zagori ne toliko koliko u Splitu i po primorju. Sami je doček u Splitu bio vrlo hladan, pun nepovjerenja i naslućivanja slabe budućnosti za Dalmaciju. Seljaci su u Imotskoj krajini gledali u talijanskoj vojsci samo oslobodilačkog saveznika. Inače se svugdje gledalo vrlo skeptično. Hrvatski su nacionalisti bili nešto nepovjerljivi prema talijanskoj vojsci, ali ipak nijesu pokolebali. Mačekovci su odmah stali napadati Italiju, a pomalo i Poglavnika i Ustaše. Komunisti su se i dalje držali povučeno i u strahu. Od Jugoslavena su neki bili vrlo uznemireni, a neki su bili obradovani vjerujući da će pod Talijanima spasiti glavu.

3) Preuzimanje civilne vlasti.

Preuzimanje vlasti od strane Talijana proizvelo je na Hrvate upravo porazan udarac. Neki su od jugoslavena²¹ ostali po strani, neki privoljeli N.D.H. kad već nema Jugoslavije, a mnogi su se odmah stavili u službu Italije. Komunisti su razvili propagandu i proširili vrlo oštar letak protiv Njemačke, Italije, Hrvatske, Poglavnika, Ustaša itd. Mačekovci su sve više i sve jače rovarili protiv nas. Vjerovalo se da će se Talijani dugo zadržati, ali da će ipak otići.

4) Odlazak starijih Hrvata iz Splita u Zagreb[.]

Preuzevši civilnu vlast Talijani su stali progoniti naše ljude /uhićeni i internirani: Jonić, Marčinko, Carević, Matijasi i djelomično Sulić. Tražili su Dr. Vukosava i prof. Crljena itd/. U tome su ih poslu mnogo pomagali jugoslaveni-talijanaši.

Mnogi iz straha a još više iz laktaštva pobjegoše iz Splita u Zagreb. U Splitu je nastalo opće bezglavlje. Tako i u ostalim mjestima srednje Dalmacije. Svi su se osjećali napuštenim[a,] dezorganiziranim[a], bez uputa i vijesti. Jugoslaveni, komunisti, defetisti, mačekovci, engleski propagatori, masoni, židovi i samostalci razvili su upravo nezapamćenu protuhrvatsku propagandu. Ustaška je mladost u Splitu bila upravo ogorčena kukavičkim i laktaškim bijegom mnogih od onih koji su se dugogodišnjim uspješnim ustaškim radom mladosti htjeli progurati na položaje. Nastao je opći nered. Sve je bilo demoralizirano. Naši su redovi slabili i ponegdje prelazili k defetizmu. Ustaška se mladost okupila, organizirala i poradila²² na spašavanju morala i vjere u Poglavnika. U tome su najviše pomogli svećenici i redovnici po srednjoj Dalmaciji.

²¹ Osim na nekoliko mjesta, Sulić imenicu "Jugoslaven" redovito piše malim početnim slovom. Kako se čini da nije riječ o njegovu nepoznavanju pravopisa, nego o omalovažavajućem političkom stajalištu, u tu se pogriješku u ovom prijepisu ne dira.

²² U izvorniku: "proradila".

5) Odjek događaja u Rimu.

Ugovori sklopljeni u Rimu između Poglavnika i Ducea o podjeli Dalmacije i ponudi Zvonimirove krune članu kuće Savoia proizveli su²³ na Hrvate Splita i srednje Dalmacije upravo strahovito zaprepaštenje, razočaranje, duboku potištenost i očaj. Neraspoloženje koje je do tog dana sve više raslo[,] postiglo je tim događajima vrhunac.

Neprijatelji su poduzeli nezapamćenu propagandu protiv N.D.H.[.] Poglavnika, Ustaša, "Frankovaca" itd. Mačekovci su nas svugdje javno napadali nazivajući nas izdajicama. Komunisti su izdali ponovo strašan letak. Jugoslaveni su se zlurado smijali. Stotine iskrenih i dobronamjernih Hrvata plakalo je od bola. Činovništvo je bilo obezglavljeno. U Splitu je mnogo poraznije djelovala vijest o podjeli teritorija nego o ponudi krune. U Dalmatinskoj Zagori, osobito u Imotskoj krajini, obrnuto. Vjerovalo se naime, da je podjela teritorija privremena i nastala uslijed akcije iredentista te zbog neuspjeha talijanske vojske u Africi i Grčkoj.

II. Rad ustaške mladosti u Splitu

Kad su Talijani preuzeli civilnu vlast, a mnogi naši stariji otišli u Zagreb (neki službeno pozvani, mnogo ih više iz poznatog splitskoga kukačičluka, a najviše ih iz laktaškog uguravanja za položajima) smatrao sam da moram ostati u Splitu te poduzeti i učiniti sve što se može. U tu sam svrhu odmah sazvao sastanak uprave, članova i suradnika H.A.D. "Ante Trumbić". To je društvo od svog početka, a i prije toga bilo samo na ustaškom programu, načelima i propisima. Bilo je jedina ustaško-starčevićanska politička organizacija u Splitu i srednjoj Dalmaciji. To je društvo bilo izvor cjelovite ustaške propagande i akcije u Splitu i cijeloj srednjoj Dalmaciji. Mogu tvrditi da je to društvo uz imotske Ustaše najzaslužnije u širenju ustaške propagande i ustaškoga pokreta. To priznaju i naši stariji i naši neprijatelji, a to svjedoče progoni i dokumenti Stojadinovićevih i Šubašićevih organa. Rad je toga društva bio usko povezan s imotskim Ustašama, s nekim starijim hrvatskim nacionalistima u Splitu te sa svećenicima i fratrima. To je društvo u prvom redu osvojilo srednje škole i gradjansku mladost u Splitu. Uvijek je ustaški mislilo, ustaški osjećalo, ustaški se borilo i radilo[,] pa i ustaški stradavalo.

I u ovim najtežim danima našli smo se svi na okupu. Saopćio sam im vijesti i izložio političke prilike. Odmah sam organizirao rojeve po primjeru ustaških rojeva na sveučilištu. Izabrao sam rojnice. Smatrao sam za bezuvjetno potrebno da ih zakunem. To sam učinio. Razdijelio sam im dužnosti. Svaki je rojnik organizirao svoj roj. Organizirali smo oko 200 omladinaca /akademičara, srednjoškolaca i gradjanske omladine/. Uputio sam ih u propagandu i povjerljivu službu. Mnogi su išli kao kuriri po Kaštelima, Korčuli, Sinjskoj krajini, Imotskoj krajini, po makarskom primorju itd. Ostalim sam društvima dao na znanje da ne smiju ni-

²³ U izvorniku "proizvelo je".

šta poduzimati politički bez moga znanja, e da se ne bi dogodila koja nepoželjna posljedica zbog Talijana i tako još više otežao napor Poglavnika da spasi Split i ostale krajeve. To sam smatrao bezuvjetno potrebnim. Odmah su mi se stavili na raspoložnja organizacije i društva kao: "Križari", "Domagoj", "Junak", "Domobran", te mnogobrojni svećenici[,] građani, financi, članovi bivše "Zaštite"[,] neki intelektualci itd. Sa svima sam bio u neprestanom dodiru. Svi su bili neprestano u radu. U međuvremenu je stigao u Split izaslanik b.[ivšega] Ustaškoga Nadzora akademičar g. Kezić s nalogom da se u Splitu osnuje Ustaški Stožer s pročelnikom, zamjenikom i pet pobočnika. Potom se taj Nadzor raspustio, pa stožer nismo osnovali. Nastavili smo započetim radom. Propaganda naših organiziranih rojeva mladosti i starijih uspjela je potisnuti neprijateljsku propagandu bar djelomično i povratiti vjeru u klonule duše. Naša organizirana povjerljiva služba /oko 250 članova/ uspjela je pronaći legla, izvore i vodje neprijateljske propagande i akcije. Skoro svakoga sata sam primao pismene izvještaje o kretanju i radu neprijatelja. Među ostalim smo pronašli da se u K.[aštel] Kambelovcu nalazi veća količina skrivenog oružja i municije. To se nalazi u rukama komunista. Komunisti su inače i po drugim mjestima naoružani. Pronašli smo da se u Sutivanu na Braču neko vrijeme nalazilo središte protihrvatske propagande. Tu su boravili mason Niko Bartulović i samostalac Ljubo Leontić kod nekog samostalca. Pronašli smo lokale i mjesta gdje se sastaju Jugoslaveni, komunisti, propagatori Velike Britanije, b.[ivši] srbijanski oficiri itd. u Splitu / "Srebrena vrata", "Zlatni fazan", "Plitvice", "Kragujevac", "Vila Ruža", "Abesinija", "Prah" itd./ U Splitu boravi i Milan Ćurčin²⁴ u Meštrovićevoj vili. U Splitu se sleglo sva sila židova /oko 3000/, Srba, oficira, masona itd.

Popis činovništva.

Rojnicima, ostalim organiziranim ili povjerljivim ljudima iz svih nadležstava dao sam upute kako će popisati i oc[i]jeniti sve činovnike i namještenike. Uz ime i prezime, narodnost, vjeroispov[i]jest i zanimanje, opisana je trostruka ocjena: prva je politička /s oznakom glasanja 1935. i 1938. te političko uvjerenje i rad i učestvovanje u društvima i organizacijama/. Druga je oznaka etičko-moralno-socijalna. Treća je ocjena stručna /sposobnost i marljivost/. Zamolio sam sve naše ljude da prikupe te podatke o svim poznatim činovnicima i namještenicima. O pojedinim sam nadležstvima dobio po desetak izvještaja. Tako se može dobiti sigurna i jasna slika o političkim, karakternim i stručnim kvalifikacijama činovnika i namještenika. Kad budu svi ti popisi sredjeni, moći će biti na uvidu Glavnom Ustaškom Stanu i pojedinim ministrima. Ustaška mladost i sada prednjači u svemu.

²⁴ U izvorniku "Ćurčil".

III. Glad

Glad je nažalost vrlo mnogo pomogao neprijateljskoj, osobito komunističkoj propagandi, kao što je prisustvo talijanskih vlasti pomoglo jugoslavenskoj, britanskoj i defetističkoj protuhrvatskoj propagandi. U Dalmaciji je već nekoliko mjeseci glad kao 1917[.] godine. Vidio sam na svoje oči kako seljaci u Dalmatinskoj Zagori čupaju običnu travu i jedu je. Lutaju po nekoliko dana i tjedana po Bosni i Dalmaciji da nadju bar koje kilo žita. U selu Grabovcu, kotar Imotski, umrlo je nekoliko djece od glada. To je ustanovilo liječničko povjereništvo. Velika većina obitelji jede jedva jednom na svako 3 - 4 dana. Glad je užasno pokvario i oslabio oduševljenje za N.D.H., Poglavnika i Ustaše. Komunisti su izvanredno izrabili tu nesreću. U tom su mnogo uspjeli osobito u Makarskom Primorju i u Kozjačkoj Zagori (gdje su inače sela siromašna i prilično zaražena komunizmom).

IV. Kritika.

Sasvim je opravdano da na mnoge nepoćudne činjenice stavim opravdane primjedbe svoje, ustaške mladosti i njima slično. Ovaj izvještaj šaljem sa svojim potpisom, a govorim iz vlastitog zapažanja, iz priopćenih podataka i priloga naših suradnika, govorim iz duše idealne, borbene i politički nikad ne kompromitirane ustaške mladosti.

1. Otvaranje vrata politički kompromitiranim i laktaškim ljudima.

Dužnost mi je da istaknem da se za vrijeme civilne vlasti u Dalmaciji postavljalo politički kompromitirane i laktaške ljude na ona mjesta na kojima mogu biti samo Hrvati, Starčevićanci, Ustaše-Pavelićevci, kristalni značajevi i sposobni ljudi. Razumijem da se u ovakvim prilikama može svašta dogoditi. Razumijem i to da se u nedostatku naših ljudi mora postavljati i Radićevce i neke blage jugoslavene, ako su zaista vrlo sposobni, poštene i vrlo potrebni. Medjutim svi smatramo da nije potrebno postavljati na povjerljiva (ustaška) mjesta kompromitirane emigrante, Krnjevićevce stipendiste, poznate mačekovske anglofile, nedisciplinirane bolesne ambicije, nekadašnje poznate Sokolaše, Orjunaše i ostale i[n]tegralne jugoslavene, one koji su do nedavno davali izjave protiv Poglavnika, Doglavnika Dra Budaka i t.d.. Takvih se slučajeva događalo, a nisu bili potrebni. Takve su pogriješke²⁵ strahovito ogorčile i demoralizirale ustašku mladost i sve ostale poštene, iskrene nesebične i od davnine poznate Hrvate.

2. Zapostavljanje ustaške mladosti iz H.A.D. "Ante Trumbić" i njima sl.

Moram napomenuti da se za vrijeme naše civilne vlasti postavljalo nezgodnih ljudi, a zapostavljalo cvijet ustaškog pokreta u Dalmaciji "ustašku mladost. Osim predsjednika društva Frane Sulića i potpredsjednika²⁶ Vlade Jonića, nitko drugi nije bio na povjerljivim (Ustaškim) duž-

²⁵ U izvorniku "pogriješke".

²⁶ U izvorniku "pretsjednika" odnosno "potpredsjednika".

nostima, iako se cijela ustaška mladost stavila na raspolaganje. Napominjem da naše društvo broji oko 40 akademičara, 120 srednjoškolaca i kojih 50 članova građanske mladosti. Dapače uvlačili su se na povjerljiva mjesta, pa čak i na nekakva ustaška vijeća takvi omladinci, kakvi bi se morali stidjeti zbog svog rada i izjava protiv Poglavnika, Duglavnika, "Hrvatske Pošte", H.A.D. "Ante Trumbića" i t.d.

Mogu prim[i]jetiti da su i mnogi stariji, koji su prije nezasluzeno pobirali plodove ustajnog rada i borbe ustaške mladosti[,] u danima hrvatske civilne vlasti potpuno zaboravili na ustašku mladost, jagmili se za položajima, a u prvim teškim danima talijanske civilne vlasti brzo pobjegli iz Splita, ostavivši mladost na cjedilu²⁷. Tako je zapostavljanje ustaške mladosti naišlo na ogrčenje. Ustaška mladost u Splitu, koja i u ovim najtežim danima radi upravo nevjerojatno marljivo i ustaški svjesno, opravdano se boji da će pojedini politički kompromitirani i laktaški ljudi i opet zasjesti na nezasluzena mjesta[,] ako dodje ponovno do hrvatske civilne vlasti u Splitu. Ustaška mladost u Splitu želi raditi, želi se boriti, želi čistiti, želi izgradjivati, želi ostvarivati načela ustaškoga pokreta. Medjutim zapostavljena od starijih[,] može se samo jadat i izjedati.

Dne 17. VI. 1941. otišlo je odaslanstvo od 12 istaknutijih ustaških omladinaca u Omiš velikom Županu g. Anti Luetiću i stožerniku velike Župe Cetina g. Stipi Šuti da im prikažu probleme Splita, splitske mladosti i t.d. te da čuju od njih jasan i odlučan njihov stav. Isto izaslanstvo želi što prije doći u Zagreb da pred najkompetentnijim mjestima prikaže pravu istinu o našim unutrašnjim problemima Splita i Srednje Dalmacije, pa već sada najtoplije molim da gornji naslov izvoli primiti našu zlatnu mladost iz Dalmacije.

Opažam sam, a i čujem s mnogo strana da se u velikoj Župi Cetina,²⁸ osobito u Imotskoj krajini ne čisti. Ustaše se tuže, a tako i svi ustaški sudborci Imotske krajine što se ne poduzimlje nikakovo čišćenje u kuli ustaškog pokreta, kako je Imotski kotar nazvao sam Poglavnik. Neprijateljska propaganda uspj[il]jeva slabiti vjeru i oduševljenje za N.D.H. Poglavnika i Ustaše, pa je bezuvjetno potrebno da se *odmah*,²⁹ i odlučno uhvate i kazne kolovodje neprijateljske propagande i akcije.

3. Nikakve veze Zagreba sa Splitom.

Žalosno je to da se za cijelo vrijeme od kako Talijani imaju u Splitu civilnu vlast[,] ne podržavaju nikakove veze izmedju Zagreba i Splita. Činovništvo se svakog dana nalazi pred novim nemogućim činjenicama sa strane Talijana. Naši su redovi bez ikakvih vijesti, uputa, naloga i veza uopće. Hrvatsko je pučanstvo obezglavljeno, a nalazi se u središtu strahovite jugoslavenske, komunističke, engleske, židovske, talijanske, i de-

²⁷ U izvorniku "cijedilu".

²⁸ U izvorniku "u velikoj Županiji Cetina".

²⁹ Riječ "odmah" u izvorniku je podvučena.

fetističke propagande. Činovništvo je doduše primilo u početku jednu opću uputu, ali svakog dana im Talijani stavljaju nove zahtjeve, pa se uopće nikako ne znaju vladati, jer nemaju nikakove veze s[a] Zagrebom. Navodim, da ni ja, koji moram sve raditi i voditi u Splitu u našem smislu[,] kroz cijelo ovo teško vrijeme nemam nikakovih veza, nikakovih uputa, nikakovih kurira, nikakovih vijesti iz Zagreba. Smatram da su se za to imali brinuti oni, koji su bili imenovani za predstavnike Poglavnike Hrvatske u Dalmaciji i tzv. Ured za Dalmaciju. Dapače[,] ni kroz ono vrijeme kad Talijani nisu dozvoljavali pristup "Hrvatskog Naroda" i "Novog Lista" u Split[,] nitko se iz Zagreba nije pobrinuo da bi nam svakog dana uputio bar po nekoliko primjeraka. Treba razumjeti, da nismo znali što se događa u Hrvatskoj, što se događa po svijetu, a neprijatelji su širili upravo strahovite vijesti. Jasno je, da ustaški izgrađeni ljudi nisu nasjedali tim vijestima, ali tko može tražiti od široke javnosti da ne vjeruje tim neprijateljskim vijestima? U takovom stanju nepovezanosti Splita i Zagreba nalazimo se još uvijek.

4. Namještanje Dalmatinaca u Zagrebu.

Doznajemo da se u Zagrebu i drugim mjestima u Hrvatskoj namješta sva sila ljudi iz Splita i ostalih krajeva Dalmacije. Među takvima ima zagrizenih sporazumaša, anglofila[,] čak jugoslavena i komunista. Najgore je to što svaki od njih prije odlaska iz Splita u Zagreb govori da ima u Zagrebu stanovitu vezu preko koje će doći do namještenja. To takodjer stvara ogorčenje i neraspoloženje u hrvatskim redovima. Smatram da bi bilo bezuvjetno potrebno, da se za svaku molbu za namještenje Dalmatinaca iz Splita i okolice traži pristanak našeg foruma iz Splita. Za to bi trebalo odmah odrediti forum od nekoliko ljudi iz H.A.D. "Ante Trumbića" i po jednog ili dva naša povjerljiva čovjeka iz svakog pojedinog nadležstva. Inače gdje ćemo dospjeti?

5. Tako zvani "ured za Dalmaciju".

U vlastitog zapažanja, a i po pričanju i kritikama mnogih očevidaca Ured je za Dalmaciju nezgodno sastavljen i nezgodno radi. U tom uredu ima namještenih ljudi, koji ne spadaju u hrvatske, a pogotovo ne u Ustaške redove. Osim toga[,] taj ured ništa ne radi za Split. Ne podržava nikakove veze sa Splitom. Ne brine se ni za kakav propagandni materijal, vijesti, kurire i sl. za Split i Dalmaciju. Nije zgodno što se za taj ured govori na sva usta, da mu je poslovnica u Gradskom Podrumu. Smatramo da bi poslovanje toga ureda trebalo jako ograničiti, a mnoge Dalmatince, tamo namještene[,] poslati u Dalmaciju, u narod.

V. POSTUPAK TALIJANA

Talijanske se okupatorske Vlasti vladaju različito prema mjestima i prilikama. Kao privatni pojedinci Talijani nisu loši, dapače su dobri i ljubazni prijatelji. Medjutim Talijani su kao politička vlast tako nesnosni kao što nijesu bili ni Srbijanci. Čim su preuzeli civilnu vlast, stali su sustavno progoniti i zatirati sve što je hrvatsko. Odmah su uhitili i interni-

rali Jonića, Marčinka, Carevića, Matijacija, i djelomično Sulića. Tražili su Dra Vukosava i prof. Crljena.³⁰ Skidali su hrvatske zastave i njima čistili kamione. Prigodom dočeka njemačke vojske skidali su i njemačke i hrvatske zastave, a zatvarali ljude, koji su pozdravljali "Heil Hitler". Odmah su iz policijskog zatvora pustili na slobodu sve jugoslavene, a zadržali neke Hrvate. Već su u prvim danima prisilno tražili vješanje talijanskih i dalmatinskih zastava, ne samo na svakoj kući, nego i na svakom prozoru od kuće (osobito u središtu grada i pokrajnim ulicama). Neposlusih u tom smislu, plaća se u Trogiru kaznom od 1.000.- lira. U Veloj Luci na Korčuli traže da se skine ploča Kralja Tomislava. Hoće da dignu u Trogiru spomen majstoru Radovanu (Meštrovjevo djelo). Sa splitskih ulica i trgova dižu sva hrvatska imena. Izmjenjuju ih talijanskim i protuhrvatskim. Tako na pr. :

Trg Dra Ante Pavelića	- Piazza Pavelić
Zagrebačka ulica	- Via Tommaseo
Peristil	- Piazza del Peristilio
Wilsonova obala	- Riva San Marco
Beogradska	- Via G. d' Annunzio ³¹
Nelipićeva	- Calla U. Foscolo
Bulatova Poljana	- Piazza Vittorio Emmanuelle
Strossmayerova ³² obala	- Riva N. Saura
Mletačka obala	- Riva T. Gulli
Ulica Dra M. Luetića	- Corso Italia
Prokurative	- Piazza Littorio
Dubrovačka	- Via Dante

Osim toga razbili su Trumbićevu ploču na Marjanu. Prigodom dolaska visokog[a] komesara Bastianinija³³ prisiljavali su gradjanstvo Splita da izvjesi talijanske zastave. Talijani se u Splitu druže sa svim protuhrvatskim i do jučer prototalijanskim elementima (jugoslaveni, komunisti, židovi, anglofilo, i t.d. samo ne s Hrvatima). Talijanske vlasti uvode u neke urede talijanski jezik uz hrvatski[,] a u neke samo talijanski[,] izbacivši hrvatski. Cijeli su Split obl[i]jepili poklicima: Viva Duce, Viva Italia, i sl. Neki dan je komesar za Split [Antonio] Tacconi u svome govoru rekao da će i Dubrovnik brzo doživjeti svoju slobodu! Prigodom dolaska Bastianinija u Split, Talijani su vikali[:] "Vogliamo tutta Dalmazia, Clissa nostra! [...] Neće uopće da potpisuju na pojedinim odjel[j]enjima uredske

³⁰ U izvorniku "Crljena".

³¹ U izvorniku "d'Annunzio".

³² U izvorniku "Štrosmajerova".

³³ Giuseppe Bastianini, u izvorniku "Batijaninija".

akte, koji idu na veliku Župu Cetina.³⁴ Komesar Splitske općine kidao je svaku vezu s Zagrebom i prije rimskog pakta. Tražio je na općini dvojezičnost, i t.d., i t.d.

VI. RAD NEPRIJATELJA.

1. Jugoslaveni :

Najjače su zastupani u inteligenciji . Medju samim odvjetnicima ima ih oko 25-30 . Zatim ih ima i u mladosti a i u gradjanstvu. Kad se uspostavila Nezavisna Država Hrvatska, našli su se u strašnom strahu da si sačuvaju svoju glavu. Čim je došla Italija, privoljeli su Italiji. Vode silnu propagandu da u Dalmaciji ostane Italija. Za tu akciju kupe i potpise (Brač, Hvar i slučaj Nike Novakovića-Longe). Potpuno su u službi talijanskih vlasti. Svi njihovi prijašnji policijski agenti sada vrše službu za talijanske vlasti. Mnogi njihovi žandari, financii i sl. prešli su u talijansku službu. Talijani ih rado primaju. U Split je došla sva sila bivših srpskih oficira. Oni se neprestano sastaju s vodećim jugoslavenima u Splitu i provode jaku jugoslavensku protuhrvatsku propagandu. Sastaju se najviše po poznatim splitskim lokalima ("Srebrna Vrata", "Zlatni fazan", "Kragujevac", "Dobri kuhar", "Bellevue" i t.d.). Splitski Sokol je i opet na okupu. Splitski jugoslaveni su neprestano s talijanskim oficirima. Neprestano se govori o velikoj Srbiji s Bugarskom i Rumunjskom i o "majci Rusiji" ili o Italiji. U tom smislu samostalci i masoni stoje na čelu davanja smjernica za cijelu propagandu. Samo neki od starih jugoslavena suradjuju za Nezavisnu Državu Hrvatsku, a protiv Italije, kad već nema Jugoslavije. Treba ipak napomenuti da su mnogi jugoslaveni za Italiju samo zbog silnog straha da spase glavu od Ustaša. Oni su prilično jaki u donjim Kaštelima, a djelomično i na Korčuli. Ima ih i po ostalim krajevima po Primorju i srednjoj Dalmaciji. Najveće zlo za Hrvatsvo u Dalmaciji jest bivši Sokol Kr. Jugoslavije, zatim samostalci i masoni i komunisti.³⁵

2. Komunisti.

Najjače su zastupani u radništvu. Tomu je razlog socijalna bijeda. Oko Splita ima mnogo cementnih tvornica[,] pa stoga i mnogo komunista. Oni su u uspostavi Nezavisne Države Hrvatske bili povučeni. Medjutim su dolaskom Talijana i preuzimanjem civilne vlasti sa strane Talijana razvili vrlo jaku propagandu i akciju protiv N.D.H., Poglavnika i Ustaša. Najveće im je pomagalo za to glad, kao što jugoslavenima prisustvo Italije. Njih ima ponešto i u inteligenciji, te nešto i u gradjanskoj omladini. Njihova je propaganda vrlo jaka. U nekim su mjestima naoružani (u Markarskom primorju, Kaštel Kambelovcu i u Splitu). Sastaju se po splitskim lokalima, po splitskom polju i na Marjanu. Izdali su vrlo oštar i opširan letak. Traže spas u boljševičkoj Sveslaviji. Njima pomažu mnogo defetisti. Bili su organizirani u URS-u, a ima ih mnogo organiziranih u SK

³⁴ U izvorniku ponovno "Županija".

³⁵ Riječi "i komunisti" dopisane su rukom.

³⁶ Unija radničkih sindikata.

“Split”-u, S.K. “Nada”³⁷ i pomalo u ostalim društvima. Inače su vrlo straljivi i neodlučni. Dade ih se vrlo lahko ukrotiti.

3. H.S.S.

Najjači su u redovima gradjana. Splitski su H.S.S.-ovci mješavina od nekadašnjih radićevaca, pučkaša, nekih federalista, pa i nekih ljevičara. Nisu ni duhovno jaki, ni borbeni, niti baš agilni. Neki su za nas, a neki za Jugoslaviju. Oni koji su za Jugoslaviju, strašno napadaju Poglavnika, te nas javno nazivaju izdajicama i plaćenicima Italije. Šire defetističku i anglofilsku propagandu. Njima je ideal anglofilsko-jugoslavensko-mačekovska seljačka demagogija. Nemaju pristaša ni u inteligenciji ni u mladosti (osim nešto malo).

4. Židovi.

Problem židova nije nikada u Splitu bio jako aktualan.³⁸ Njih je naime za- vičajnih u Splitu jako malo. Oni su trgovci. Medjutim sada ih se toliko nase- lilo, da daju materijal, novac i smjernice cjelokupne neprijateljske propa- gande. U Splitu se doselilo oko 2.500 do 3.000 židova. Oni ne žale novac za propagandu. Komesar za Split bio je izdao nalog da se popišu svi stanov- nici Splita, posebno židovi. Medjutim židovska je delegacija isposlovala kod Tacconijja da im produži boravak u Splitu na godinu dana. Židovi se sasta- ju u elitnim lokalima i na kupalištu. U Splitu se uopće sastaju i suradjuju svi protuhrvatski elementi, makar međusobno potpuno heterogeni.

VII. POTREBE I PRIJEDLOZI.

1.) Da se odmah uspostavi makar inter nos forum u Splitu za održava- nje službenih odnosa između Splita, Korčule i Kaštela i Zagreba.³⁹

2.) Da se uredi pitanje činovničkih plaća, neke naime činovnike Tali- jani uopće ne plaćaju. Državni su službenici primili plaću za mjesec svi- banj posticipatno, t. j. koncem mjeseca i to u lirama, pa čak sa svim od- bitcima. Službenici se na to gorko žale. Plaće u lirama su nemoguće, jer vrijednost lira jako varira u okupiranom teritoriju i Hrvatskoj. Činovni- ci traže da budu od hrvatskih vlasti plaćeni dinarima.⁴⁰ Moglo bi se naći načina, da se novac pošalje Poreznoj upravi u Omiš, gdje bi se mogle pri- dići⁴¹ plate. Ili tako urediti s talijanskim vlastima da im plaće budu u di- narima i to anticipatno i bez ikakvih odbitaka.

3.) Povlačenje hiljadarki.

Naredbom Ministra narodnog gospodarstva Dra [Lovre] Sušića povu- čene⁴² su iz prometa novčanice od Din.1.000.-. Medjutim talijanski or-

³⁷ Sportski klub Split, Sportski klub Nada.

³⁸ U izvorniku “aktuelan”.

³⁹ U izvorniku je uz ovu točku rukom dopisano: “već urađeno!”.

⁴⁰ Radi jasnoće valja napomenuti da u vrijeme kad je ovo izvješće napisano još uvijek nije uvedena kuna kao platežno sredstvo u NDH.

⁴¹ Predignuti, preuzeti.

⁴² U izvorniku “povlečene”.

gan u Splitu "San Marco" obavijestio je, da se to ne odnosi na okupirani teritorij. Što se ima činiti ?

4.) Pitanje soli, petroleuma i barila za ribare.

Započela je sezona ribolova plave ribe. Od goleme je važnosti, da se ribarima u tom pogledu smjesta izidje u susret, jer su im to najhitnije životne potrebe. Talijani se u tom pogledu nimalo ne brinu[,] a naši ribari čekaju pomoć od Hrvatske. Treba pomoći i ribarima na otoku Visu[,] e da se tako što više u njima uzdrži hrvatski duh.

5. Natpis u činovničkim uredima.

Predlažem da se u svim uredima stavi na zidovima natpis sljedećeg sadržaja iz Poglavnikova govora na Markovom trgu od 21. V. 1941.: "Za sve čine cjelokupnog činovništva i svih državnih organa ja ću nositi odgovornost pred cijelim Hrvatskim narodom. Ali svi državni organi, svi činovnici i namještenici nosit će odgovornost preda mnom, a Vi svi znate, da se ja ne šalim !". Poglavnik 21. V. 1941.

6. Prehrana.

Bezuvjetno je potrebno da se što prije i u što većim količinama pošalje hrana izgladnjeloj Dalmaciji. Neka se hrana šalje izravno u kotareve na logornike.

7. Propaganda.

U Dalmaciji sa ne zapaža nikakva hrvatska propaganda. Uopće se još ne osjeća Hrvatska, a pogotovo ne ustaška vlast ni duh. Trebalo bi propagandnim materijalom stvoriti onakav duh, kakvoga traže Poglavnik i ustaška načela.

8. Političke skupštine u Dalmaciji.

Potrebno je da se što prije održe političke skupštine u Dalmaciji. U prvom redu u Imotskom i u Sinju. Smatram, međutim, da to ne bi bilo nikako uputno prije nego se narod nahrani i prije nego se provede propaganda. Time će se utući neprijateljska propaganda.⁴³

⁴³ Na margini uz ovaj pasus rukom napisana dva uskličnika.

9. Riječ ustaške mladosti.

Smatram da je potrebno za sve političke i ostale probleme Splita i srednje Dalmacije čuti riječ ustaške mladosti Splita i Cetinske⁴⁴ Županije. To se odnosi u prvom redu na uređaj⁴⁵ civilne vlasti N.D.H. u Splitu i sami postupak u tim krajevima.⁴⁶

U Splitu, dne 19. lipnja 1941.
Predsjednik H.A.D. "AT" Frane Sulić⁴⁷

SUMMARY

A REPORT ON CONDITIONS IN SPLIT AND DALMATIA DURING THE FIRST MONTHS AFTER THE CREATION OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

This work publishes the previously unpublished report of Frane Sulić, sent from Split on 19. June 1941., to the deputy head of state and minister of theology and education, dr. Mile Budak, which speaks to the political mood of Croats from the littoral regions. According to the Rome accords and the exchange of correspondence between Mussolini and Pavelić, Split was, along with Korčula, to remain under Croatian civil administration, but at the end of June 1941, and in spite of official protests by Croatian authorities, the Italians were able to impose their civilian administration in Split as well as Korčula. Sulić's report to dr. Budak from June 1941 is an interesting addition to the historical record of the first weeks of the Independent State of Croatia and for that reason it is published in its entirety.

⁴⁴ U izvorniku "Cetinjske".

⁴⁵ Uređenje.

⁴⁶ Na margini uz ovaj pasus rukom dopisan uskličnik.

⁴⁷ Vlastoručni potpis.